

**ПУБЛИЧНИ ОПЦИИ (ВЪЗМОЖНОСТИ) – ИНСТРУМЕНТИ ЗА ОЦЕНКА
И УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНИТЕ ДЕЙСТВИЯ. ТЪРСЕНЕ НА
ИНДИВИДУАЛНА ОТГОВОРНОСТ И ПОСТИГАНЕ НА ПОЛОЖИТЕЛНИ
РЕЗУЛТАТИ. ФИНАНСОВ И ПРАВЕН АСПЕКТ.**

Кирил Илчев

**PUBLIC OPTIONS – TOOLS FOR ASSESSMENT AND MANAGEMENT OF
STATE ACTIONS. FINANCIAL AND LEGAL ASPECTS OF PURSUING
INDIVIDUAL RESPONSIBILITY AND ACHIEVING POSITIVE RESULTS OF
PUBLIC ADMINISTRATION OPERATIONS.**

Kiril Ilchev

Резюме: *В ежедневната ни дейност ние – отделният индивид, обществото като цяло, сме в постоянен допир с представители на различните държавни институции и структури, в лицето на правителството и политиците, т.е.осъществяваме някакъв контакт със законодателната, изпълнителната или съдебната власт. И в голяма част от тези „срещи“ оставаме изпълнени със съмнения и неудовлетвореност от това, което те правят или са направили за нас, да не говорим за изпадането в различни демагогии от държавните служители, липсата на ясна връзка между направени разходи и получени резултати и пр. Обикновено ние се чувстваме несигурни, дори стресирани от това, което ни очаква. Тази писмена работа изследва, влиянието, което ще окаже използването на публичните опции, като оценъчни инструменти върху работата на държавното управление и администрация, и как те могат да повишат ефективността в публичния сектор, така че да се постигнат ползи за всички.*

Ключови думи: *публични опции, държавно управление, отговорност, резултатност, технологии*

Abstract: *Daily activities of individual citizens put them in constant contact with representatives of various government agencies, institutions, structures and the state itself, in the face of the government and politicians. Daily contacts with the legislature, executive or judiciary exist in different forms. And many of these "encounters" raise in general public doubts or lack of satisfaction about bureaucratic procedures, lack of transparency and lack of obvious link between costs and results. This paper investigates*

the use of public options as assessment tools for general functioning of government and public administration and how they can improve public sector effectiveness in order to reduce dissatisfaction with results of public administration operation and spending of taxpayers money.

Keywords: *public options, state management, responsibility, effectiveness, technologies*

I. Въведение

С въвеждащия характер на този доклад бих искал да поставя началото на едно изследване, свързано с проблем, който от дълго време е ангажирал съзнанието ми, а именно отношенията между обществото и неговите представители в държавното управление. Или, най-общо казано – как гражданите да участват активно в контрола на държавата, търсейки положителен резултат и индивидуална отговорност, независимо от йерархическото равнище, на което се намира неефективният агент в публичния сектор.

Често, можем пряко или косвено, да станем свидетели на различни действия и изказвания на част от служителите в държавния сектор, които са неефективни, подвеждащи или неточни. Което от своя страна повлиява негативно върху вземането на решения от страна на физическото лице или бизнеса и им носи неопределеност. Това важи и за управлението на публичните парични потоци. Какво точно се случва с тези средства? Защо няма практика обществото да участва по някакъв начин в оценката и контрола на това движение? Защо не се оценява пряко от гражданите активността на администрацията и служителите заети в държавното управление? Защо не се търси индивидуална отговорност за негативната резултатност от техните действия? Т.е., връзката между направени от обществото разходи (*материални и нематериални*) и резултатите от дейността на държавата се размива или поне не намира най-ефикасните си изражения. За което твърдение доказателства не липсват, стига само да погледнем в някое от средствата за масово осведомяване или в интернет. Като започнем от най-елементарното и свързано с ежедневието ни – да отидем до някое държавно учреждение с определен проблем, минем през взаимоотношенията и резултатите при различни инфраструктурни проекти в населените и извън населените места (*т.е. непрозрачни обществени поръчки, без контрол и поемане на отговорност при лоши резултати*), корупцията, работата на съдебната система, случаят КТБ, адекватността и превантивността на държавата при зачестилите природни бедствия и много други.

Обикновено индивидуалната некомпетентност, немотивираност и склонност към корупция или лошо управление на държавните дела и средства се „крият“ зад държавата и остават като негатив за развитието на обществото и като разход за нас, който постоянно нараства. Интересно е, че държавното управление си е създадо норми и механизми, които да го предпазват точно от същото поведение на гражданите и бизнеса, например – действията на Комисията за финансов надзор ([КФН](#)) съгласно Закона срещу пазарните злоупотреби с финансови инструменти, създаващи невярна или подвеждаща представа относно финансови инструменти,

включително разпространяването на слухове и неверни или заблуждаващи новини. Друг пример са отговорността и най-вече неприятностите, които търпи всеки от нас при най-малкото нарушение на данъчното законодателство, дори и в случаи, когато липсва вина от наша страна и т.н.

Ние нямаме действаща легална възможност, право, да изкажем мнението си относно този проблем (*в повечето случаи и субективна ангажираност*) и то да бъде реално отчетено някъде, и като следствие на придобитата нова информация да се предприемат необходимите мерки за справяне с него. Да, нормативно е заложено осъществяването на определен надзор върху държавните служители чрез: вътрешноеведомствен контрол, контрол на представителните органи, обществен, граждански и съдебен контрол, но това не е достатъчно за постигането на желаните от нас резултати, тъй като разпоредбите са по-скоро пожелателни и не съдържат в себе си търсенето на реален резултат и поемането на отговорност.

Хипотеза: Работата на публичния сектор в немалка част е неефективна. Чрез използването на този модел и с помощта на формулата на Блек-Скоулс като краен резултат бихме постигнали външни положителни ефекти за цялото общество и държавата. А също така чрез него имаме възможността да дадем насоки как държавата да снижи цената на упражняване на този вид опция, така че отново да бъде по-добре за всички.

Доказателство: Хипотетично при срещата на едно лице с „проблемен“ чиновник, то е изправено пред три сценария. Първият е да не предприеме никакви действия (*бездействие*), а вторият - да подходи незаконосъобразно, в унисон с личните интереси на държавния служител. При бездействие, логично е да не се стигне до никакво подобряване на положението и практиката на администрацията, а при хипотезата на „съдействие“ при осъществяването на лошите практики, дори ще отчетем влошаването им. Това би ни коствало: 1) *в случай, че останем безучастни* – разходите, които правим под формата на данъци и такси за издръжка на администрацията, като в най-добрия случай, проблемът, за който сме ги потърсили остава неразрешен, т.е. неефективността им се запазва на същите нива и т.н.; 2) *в случай, че съдействаме* – гореизброените заедно с допълнителен разход на нерегламентирани суми (*корупция*) и неправомерно поведение, като нямаме гаранция, че проблемът ни ще бъде разрешен. Неефективността се задълбочава. И в двата случая нещата остават негативни като краен резултат за обществото.

Третият сценарий е, когато лицето упражни опцията си. Това ще му струва субективния избор да бъде активен, отделянето на време, за да упражни правото си (*тъй като то вече е направило материалните разходи под формата на различни налози*), а ще спечели възможността да окаже въздействие за намаляването на цената на упражняване на опцията, повишаване на стойността на базовия актив и от там печалбата от самата опция. Принципна постановка е, че при работата с каквото и начинание или проект да се заеме човек, резултатите ще са положителни в средносрочен и дългосрочен период, когато се правят мотивирано (*с желание*), гъвкаво и при наличието на определен анализ и контрол. По този начин ще извлечем необходимите ни данни и знание от една изпълнена със стрес и

неопределеност среда, което ще ни помогне да оценим и дадем предложение как една система би работила по-добре.

А последният сценарий би бил възможен чрез използването на модела на публичните опции, които са вид обществен контрол и инструмент за: създаване и легализиране на института „индивидуална отговорност в публичния сектор“; редуциране на бюрокрацията; прозрачност в управлението; развиване на технологиите в държавния сектор и т.н. Да обобщим: целта е постигане на положителен краен резултат за обществото, малобройна, компетентна, подлагана на системен мониторинг и контрол от гражданите бюрокрация, повече яснота на правилата за поведение регулиращи тези отношения и по-малобройни и премерени изменения в тяхното съдържание.

II. Видове опции

Нека обърнем внимание на възможността да се използват опциите като понятие и инструмент за избор и оценка на определено поведение или действие. Във финансовата теория съществуват две основни категории опции – *финансови*, които са деривативен инструмент и *реални*, наричани още *реални възможности*, които ни дават алтернативи на избор и действие спрямо реални проекти в стопанството, дори в живота. Законовите норми на поведение могат да бъдат разгледани и чрез методите и техниките на финансите - на **корпоративните финанси** при взимане на решения, при определяне на поведение, при конституиране на материални и процесуални правила, при оценка на закон или процесуални действия и т.н.; на **публичните финанси** при регулациите, данъчното, бюджетното и друго финансово-контролно законодателство и пр. Това става чрез помощта на правните опции.

Условно наречените от мен „публични“ опции (възможности) са също вид опции, произхождащи от финансовите, но те по-скоро са хибридни сложни опции, съдържащи черти на всички предходно изброени, тъй като с тяхна помощ бихме могли да направим оценка на направените разходи, действия и правила на поведение в реалния, и по-точно публичния, сектор. Като тук важна роля играе още една променлива от субективен характер – желанието, мотивацията на гражданите да упражнят своята възможност активно да участват в управлението на държавните процеси.

1. Финансови опции

На финансовите пазари, *опцията* е договорно споразумение, което Ви дава правото, но не и задължението да купите или продадете (размените) някакъв финансов инструмент за друг (или пари) на фиксирана цена с предварително определен период. Отсрещната страна по сделката, която поема ангажимента да приеме размяната, се нарича *издател*. За да получи опцията, купувачът трябва да заплати на издателя и нейната цена (опционна премия). Финансовият инструмент, който може да се размени в бъдеще, се нарича *базов инструмент или актив*.

Цената, по която може да стане размяната в бъдеще, се нарича *цена на упражняване*. При опцията се определя последната дата на валидност - *падеж*. След изтичане на тази дата тя губи стойността си и не носи никакви права и задължения за страните по опционния контракт.

2. Реални възможности

Реалната опция е правото, но не и задължението да предприемете някакво бизнес действие (*напр. отлагане, разширяване, свиване или прекратяване*) на предварително определена цена, наречена *цена на упражняване*, и предварително зададен период от време – *живот на опцията*. Те обединяват гъвкавост, несигурност и адаптивност. Икономически агенти или правни субекти, които работят с по-голяма гъвкавост, биха постигнали положителен краен резултат от използването на реалните възможности за техните проекти или решения. Тази адаптивност има стойност, която може да бъде измерена. Стойността на реалните опции зависи от няколко *основни променливи (1)*: стойност на базовия актив, цена на упражняване, времето до изтичане на опцията, стандартното отклонение на стойността на базовия рисков актив, безрисков лихвен процент за времето на живот на опцията, дивиденди, които може да плаща базовия актив. Реалните опции се класифицират предимно по вида гъвкавост, който предлагат.

3. Правни опции (възможности)

Много от правните норми обезпечават индивидите с право на избор или опции (2). Това са т.нар. „правни опции“. Измерването на този вид опция е важно за законотворците, стремящи се да въздейсват върху индивидуалното поведение, чрез създаването на правила за поведение даващи възможност за избор. Много правни норми изискват или допускат хората да избират между две или повече възможности – примерно облигационното, наказателното право, финансовите закони и др. Законът създава множество последващи алтернативи за избор. Предварително индивидите често са несигурни за избора, който те или други евентуално ще направят. Опционният метод дава предварителна стойност на последващия избор, съдържащ се в легалните разпоредби и по този начин пряко въздейства върху последващия стимул създаден от законовите норми.

Реалните опции, следователно и правните, могат да се опишат от модела разработен за финансовите опции от *Фишър Блек и Майрън Скоулс (3)*, който бива модифициран по-късно от *Робърт Мертън и Стюърд Майърс (1977г.)*. На нормативно ниво моделът за оценяване на поведенческата (правната) опция дава възможност да се предвидят ефектите от прилагането на нормативните правила и да се предприше по-добра правна или поведенческа политика.

Опционни черти носят у себе си *диспозитивните правни норми*. При тях нормативната разпоредба не следва да се изпълнява безусловно, т.е. индивидите имат възможността да не изпълняват нормата без страх от санкция или просто да установят друго правило за поведение (4).

Като „*опционен инструмент*” могат да се разгледат и стандартните правила заложи в *Общата референтна рамка (ОРР)*. *Кристиян фон Бар* разглежда ОРР точно като такъв инструмент. ОРР може да се договори от държавите членки като приложимо помежду им право и то, ако самите те го пожелаят (5). Авторът ги определя като т.нар. „opt-in” – или възможност при избора на приложимо право страните по договора да не са ограничени само до кръга на съществуващите национални правни системи, а да могат да посочват като приложими правила и такива, които не принадлежат към никоя национална правна система – “soft law”.

4. Публични опции (възможности)

Публична опция е правото, но не и задължението да предприемете някакво действие, свързано с оценка на поведението и работата на агентите в публичния сектор и държавното управление, с цел търсене на реална индивидуална отговорност и на положителен краен резултат (*положителна резултатност*) за обществото, на предварително определена цена, наречена *цена на упражняване и живот на опцията*. Това би била една сложна, проактивна, гъвкава кол-опция, която се изразява в това, че ние, като съвестни граждани, бихме упражнили този вид възможност, за да дадем нашата оценка за дейността на отделен служител, институция, правителство и т.н., като цената за това би била моралното усилие и отделянето на време, плюс измерените количествено суми, които предоставяме на държавата под формата на различни материални и нематериални потоци

Сравнение с другите видове опции и традиционни инструменти за оценка

Видове инструменти	Базиран на паричните потоци	Насочени към управление на риска и неопределеността	Многопериодни	Обхващащи гъвкавостта	Субективен измерител/ Субективен елемент	Обхващащи нормативни правила за поведение
Публични опции	ü	ü	ü	ü	ü	ü
Правни опции	~	ü	ü	ü	~	ü
Реални опции	ü	ü	ü	ü	~	x
NPV/DCF	ü	~	ü	x	x	x
Дърво на решенията	ü	x	ü	ü	x	x
Иконом. печалба	ü	ü	x	x	x	x

Основни променливи, от които зависи стойността на публичната опция са:

Цена на базовия актив е сегашната стойност на резултатността, очаквана от нашите действия. Когато говорим за публични опции тази променлива включва действията (*това е субективния елемент: разбиранията и мотивацията на индивидите и бизнеса*) по оценка, т.е. количественото определяне на даден качествен феномен: поведение и ефективност на хората в държавното управление.

Цена на упражняване е предварително определена цена, на която може да бъде упражнена опцията. Когато говорим за отношенията между граждани и

държава, това е сегашната стойност на разходите да упражним правата си (*плюс допълнителни разходи, свързани с нерегламентирани практики на администрацията*). В момента на упражняване печалбата на опцията е разликата между стойността на базовия актив и цената на упражняване.

Падежът е периодът, през който възможността за предприемане на действия е валидна. При този вид опция може да се определи последна дата на валидност. След като тази дата изтече, то би следвало опцията за оценка на дейността на държавата да изгуби стойността си и съответно да не носи никакви права и задължения за страните по този опционен договор.

Стандартно отклонение на стойността на базовия рисков актив. Представлява мярка за несигурността, неопределеността при промяната на стойностите на базовия актив. Като при него намирането на директен еквивалент е по-трудно. Принципно, когато един актив е рисков, стойността на опцията се увеличава, защото това, което очаква лицето упражнило опцията, зависи от това, с колко стойността на базовия актив надхвърля цената ѝ на упражняване, като вероятността се увеличава с променливата природа на базовия актив.

Безрискова възвръщаемост е ползата, която бихме получили, ако „инвестираме“ действията и времето си в друго, безрисково начинание.

Смея да твърдя, че чрез този модел бихме постигнали положителни ефекти за обществото, тъй като с минимални усилия и отделено време ще подложим на сравнително постоянен граждански контрол и оценка дейността на държавата, управляваща парите на данъкоплатците. Ще дадем насока как и колко да се намали цената на упражняване на публичните опции, как да се увеличи цената на базовия актив (*резултатността – ефективността в работата на държавната администрация*), така че извлечената печалба да е в пъти по-голяма от направените разходи за упражняване.

III. Финансови измерения на проблема

В живота успяват предимно смелите, т.е. хората които активно търсят възможностите пред себе си, рискуват, а не тези, които се страхуват да приемат предизвикателствата на неопределеността и да направят своя избор. Този принцип важи в пълна сила и за взаимоотношенията между гражданите и държавата. Всяко едно управление, или контрол, е свързано с неразделни за него термини като: неопределеност, случайност, риск, гъвкавост, анализ, информация, оценка, възможност, избор, резултатност.

Неопределеността се дефинира от предположението, че цената на базовия актив следва един стохастичен процес. Стойността на всеки един базов актив, на всяка възможност, проект или действие съдържа доза случайност и е невъзможно да бъде прогнозирана точно. А какво е случайността? Нещо, което става непредвидено, неочаквано, или пък нещо, което е несистемно, незакономерно, неизвестно. За да успеем да се справим с неопределеността, случайността, както и последващата неефективност (*отрицателна резултатност*), които ни заобикалят, и да извлечем

положителното от тях, би следвало да бъдем гъвкави, активни, адаптивни, да търсим възможностите (*изборът, свободата*) както обективно, така и субективно.

Публичните опции, могат да ни дадат правилната посока в това, как да се променят методите на работа, в отговор на промените в субективната ангажираност на обществото. За нас е важно да бъдем проактивни (*proactive flexibility*) – т.е. да търсим опциите и когато има смисъл да ги упражним. Ако разгледаме възможността да бъдем активни в контрола и оценката на работата на публичната администрация като една реална инвестиция, можем да извлечем следните опции:

Първо, ако разполагаме с възможността, правото на избор, при срещата на негативно отношение, некомпетенция, корупция, прехвърляне на отговорност, свързана със задълженията на държавния служител и т.н., да предприемем действие свързано с оценката на гореописаното за определен период от време, на определена за нас цена. Материализирането и от там лесното използване на тази опция от гражданите може да се реализира, чрез трансформацията на нещо, което не много често можем да видим в държавните учреждения, нещо което е регламентирано във ведомствата, но на което не се дава голяма гласност и често е свързано с известна доза стрес за бюрокрацията. Това са т.нар. “книги за оплаквания или похвали”. Или, ако всеки от нас има правото, но не и задължението, след сблъсък с някое от гореописаните отрицателни качества на публичния сектор, чрез въвеждането на индивидуален код в Устройство за оценка и рейтинг на държавния служител (*УОРДС*), да инвестира в създаването на ефективна администрация, то вероятността гражданите да се възползват от тази си възможност е голяма.

Системата УОРДС би била електронно базирана платформа за мотивирана и обоснована оценка, подобна на електронните информационни устройства, намиращи се в държавните институции. *Целите*, които могат да бъдат постигнати с упражняването на тази опция са: търсене на индивидуална отговорност, редуциране на неефективните служители (*независимо от йерархическото ниво*), мотивиране чрез поддържане на някаква форма на стрес, намеса на обществото в управлението на институциите, събиране на информация за проблемни структури, методи, правила и др. *Действие*: в работата на институции, ведомства, общини, министерства и т.н.

Вторият вид опция е свързан с възможността да се прави мониторинг от страна на гражданите на средствата изразходвани от различните институции, различните разпоредители на бюджетни средства – отново говорим за електронно базирана платформа с лесен достъп и интерфейс – Устройства за оценка и мониторинг на публичните средства (*УОМПС*). Чрез нея могат да бъдат подредени и оценени разходите на средства от институции, общини, министерства и пр., както и ще може да се събира и анализира информация от системата *УОРДС*. *Целта* е: следене на паричните потоци, търсене на отговорност, превенции в разпределението и изразходването на тези пари, прозрачност, ефективност и др. *Действие*: отново в институции, ведомства, общини, министерства и т.н.

Трето, възможността да се създадат областни (общински) граждански центрове, които да извършват наблюдения и анализи на базата данни събирана от системите УОРДС и УОМПС и чрез модела на публичните опции да оценяват резултатността в действията на държавата и ефективното изразходване на публичните средства. Тези центрове би следвало да се състоят предимно от студенти, „необвързани“ от системата и получаващи чудесен старт за развитие на практическите си умения. Неголеми екипи (*НПО с нестопанска цел*), следящи случващото се електронно, правещи прозрачни оценки и анализи, и предоставящи периодични доклади към интернет, медии, държавни структури и Европейския съюз.

Цената на финансовите опции обикновено е оценявана чрез формулата на *Блек-Скоулс* - един от основните методи за оценка и търсене на проактивна гъвкавост при опциите:

$$C = Se^{-rt} * \{N(d_1)\} - Xe^{-rt} * \{N(d_2)\},$$

$$\text{където: } d_1 = \frac{\ln\left(\frac{S}{X}\right) + \left(r + \frac{\sigma^2}{2}\right)t}{\sigma\sqrt{t}},$$

$$d_2 = d_1 - \sigma * \sqrt{t},$$

където: S = цената на базовия актив, X = цената на упражняване, r = безрискова възвръщаемост, σ = несигурност, t = време до падеж и $N(d)$ = функцията на кумулативното нормално разпределение.

Разбира се, съществуват различни модели за оценяване на реалните възможности, а следователно и на публичните - „Моделът на биномните дървета“, „Монте Карло“ и др.

Пример:

Да предположим, че поради спешност, свързана с отпускане на банков кредит, ние имаме нужда от издаване на удостоверение за наличие или липса на задължения от НАП. След определено време чакане ние подаваме това искане и разбираме, че то ще е готово след 7 дни. Но на нас ни е необходимо спешно! По време на престоя в институцията случайно разбираме, че на лицето, което е подало непосредствено след нас искане за същата услуга ще му бъде издадено удостоверението след около 1 час. В този случай възможностите са 2: получава съдействие от близък човек, или е заплатил определена сума. И на двата варианта можем да придадем стойност – да кажем 50 единици. Докато ние оставаме с неразрешен проблем, с изгубено време, без отпуснат кредит и разочарование от действията на държавата, което превърнато в стойност би ни струвало повече от 50 единици, да приемем хипотетично 100 единици. Разбира се, имаме и алтернатива - да намерим начин и да издаваме бързото издаване на така необходимия ни документ, което, както казахме ще ни струва минимум хипотетичните 50 единици.

Но, ако при така описаната фактическа обстановка изберем да упражним публичната опция, първоначално разходът ще ни бъде минимум 50 единици и максимум 100 единици. Но занапред (*ex nunc*), чрез нашите действия, ние заявяваме волята си цената на упражняване на тази опция да се понижи и законово

да се регламентира - да кажем на 20 единици за експресните случаи, както и даваме обоснована оценка за работата на администрацията. В случая, ще локализираме конкретен проблем и ще материализираме субективната си оценка за работата на един човек, екип или сектор в държавна агенция. Т.е. ще задействаме механизма на публичните опции. Или, разгледано от общото към частното – чрез оценяването на положителните крайни резултати за хората и публичната администрация като цяло чрез модела на Блек-Скоулс, ние можем да кажем как държавата да намали цената на упражняване на публичната опция и да дадем оценка за качеството на свършената от нея работа.

IV. Правен аспект

„Aequum et bonum est lex legum“ – справедливото и доброто са закон на законите, смятат древните римляни.

Съгласен съм със сентенцията и бих добавил, че за да определим дали нещо е справедливо и добро за нас, то би следвало първо да имаме възможност (*избор*) да го анализираме и след това да му направим оценка. Така оценяването на този вид опции се превръща за нас в силен инструмент за контрол на дейностите на държавата и помощник при управлението на публичната администрация, оказващ влияние и за създаването на ефективни правила на поведение или промяната на съществуващите вече неясни и често объркващи правни норми. В настоящата работа няма да се спирам подробно на юридическата страна на разглеждания проблем, а само ще посоча основните насоки, в които ще се развива изследването!

Принципно социална е държавата, в чиято политика и дейност водещо място заема осъществяването и защитата на основните социални права на човека, които определят качеството на живота и достойното жизнено равнище на широките слоеве в обществото. Съществуващите нормативно уредени правила, свързани с даването на предложения и сигнали до административни органи, относно усъвършенстване на организацията и дейността им, лошото им управление, както и за злоупотреба с власт и корупция, не са ефективни. Т.е. проблемите в държавното управление и администрация остават – доказва се и от изказванията по тази тема на последните няколко правителства. Къса се връзката или липсва ефективността в каузалитета между основните принципи, заложили в Закона за администрацията (*чл. 2 от ЗА*), Закона за публичните финанси (*чл. 20 от ЗПФ*) и др., и реално наложените наказания и адекватни действия срещу нежеланото поведение. Това налага необходимост от контрол, промени и допълнения *de lege ferenda* в работата на парламентарните комисии, законодателните предложения и в съществуващото законодателство: Административнопроцесуалния кодекс, Закона за отговорността на държавата и общините за вреди, Закона за публичните финанси и др.

Като цяло, контролът е средство, което ни дава информация относно съответствието между резултатите от дейността на органите на управление и набелязаните цели с оглед своевременно внасяне на необходимите корекции в хода на управлението на държавата (*б*). И, освен че има информационен, превантивен, санкциониращ, охранителен, регулативен характер, той е и средство предизвикващо

проактивната нагласа на обществото. Остра е нуждата от реални инструменти и механизми за мониторинг и оценка от страна на гражданите на недобрите практики в държавното управление и управлението на държавните финанси. Те служат като изключително важна гаранция за отстояване на законните интереси на индивидите и бизнеса и защита на техните права във взаимоотношенията между държавата и обществото. Така с помощта на законово регламентираното гражданско участие в контрола на публичния сектор и търсене на индивидуална отговорност, граждани и държава, помагайки и допълвайки се ще постигнат положителен краен резултат.

Цитирани източници:

1. Копланд, Т. и Антикаров, Вл. 2001, „*Реални опции – практическо ръководство*“, Издателство „Класика и Стил“, Първо издание, ISBN 954-9964-47-7.
2. Ташев, Р. „Обща теория на правото“, изд. Сиби, 2007, ISBN 978-954-730-463-5.
3. Фон Бар, К. „Въведение към Общата референтна рамка“, сп. Търговско право, бр. 5-6, 2007 г., с. 31.
4. Къндева, Ем. „Публична администрация“, изд. Сиела, Четвърто издание, 2007, ISBN 978-954-28-0161-0.
5. Лазаров, К., Къндева, Ем., Еленков, Ал. „Коментар на Административно процесуалния кодекс“, изд.на Център за обучение на адвокати „Кръстьо Цончев“, 2007, ISBN 978-954-730-400-0.
6. Друмева, Ем. „Конституционно право“, изд. Сиела, Трето издание, 2008, ISBN 978-954-28-0248-8.
7. Правен и справочен софтуер „Сиела 5.1“.
8. Fisher, B., Schols, M., „The pricing of options and corporate liabilities“, Journal of Political Economy, Vol.81, № 3, 1973, p. 637-54.
9. Kolb, R., „Understanding Options“, John Wiley & Sons, Inc., 1995.
10. Copeland, Th.E.and Keenan, Ph.T. 1998, “How much is flexibility worth?” The MacKinsey Quarterly, Number 2, p 38-49.
11. Leslie, K. J.and Michaels, M. P., 1997, “The Real Power of Real Options”, The MacKinsey Quarterly, Number 3, p 4-23.
12. Wang, T.and De Neufville, R., 2002, “Identification of Real Options “in” Projects”, Massachusetts Institute of Technology and Morgan Stanley, p 2-38.
13. Bar-Gill, O., “Pricing Legal Options: A Behavioral Prespective”, Review of Law and Economics, NYU Law School, Vol. 1, p.203-240, 2005.
14. Huang, P.H. “Real Options in Law: (Possibly, Frivolous) Litigation and Other Applications, The Berkeley Electronic Press, 2003.